

THE ROLE OF THE TURKS IN EARLY MEDIEVAL SOUTH GOVERNMENT (TURKISH SOUTH SYMBOLS)

Ismatov Oybek

Samarkand State University, Department of History of Uzbekistan II

Master's Course

ANNOTATION

The article covers the role of Turks in Sogdian-Turkish relations and governance. In the history of the peoples of Central Asia, the early Middle Ages were not only a period of ethnic upheaval, but also a period of revival and revival of the traditions of statehood. The establishment of the Turkish Khanate was a factor for development and progress in all areas. The fact that the Sogdians entered their lives even before the establishment of the Khaganate, in a sense, laid the foundation for the administration of the Khaganate.

Keywords: An (Bukhara), symbiosis, Elbi-nezuk-eltabar, yabgu (jabgw), tegin (tegin), shad (shad), eltabar (eltäbär), xatun (xatun / qatun), tudun (tudun) / tudun, tutuq (tutuq / tutug), tarkhan (tarkhan / tarqan), chor (cur), erkin (irkin).

INTRODUCTION

Markaziy Osiyo o'z geografik joylashuviga ko'ra Yevrosiyo materigining azaliy sivilizatsion jarayonlar kesishadigan eng qulay hududi hisoblanadi. Aynan shu hududdan Buyuk Ipak yo'lining o'tishi ham tasodifiy hol emas edi. Buyuk Ipak yo'li turli sivilizatsiyalararo madaniy uyg'unlikni vujudga keltiradi. Qadimdan to XII asrga qadar Markaziy Osiyoda uchta yetakchi etnos muhim o'rin tutgan. Bular xitoylar, turklar va sug'dlardir. Ushbu uch etnos o'rtasida kechgan siyosiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlar orasida turk va sug'd etnoslararo munosabatlar keyingi asrlardagi etnik shakllanishlarga ham kuchli ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqotchilar tarixda miloddan avvalgi IV-III asrlardayoq sug'dlarning xitoylar va prototurk qabilalari bilan munosabatlarga kirisha boshlaganliklarini ta'kidlaydilar. Deyarli bir yarim ming yillik tarixiy davr ichida sug'dlar va turklar bir mintaqada yashab o'zaro hamkorlik qilganlar. Qiyosiy tipologik tahlil sug'd va turklarning jamiyatlari deyarli tengdosh ekanligini ko'rsatmoqda. Bu holat etnik munosabatlar uchun muhim hisoblangan. Haqli ravishda VI – VIII Markaziy Osiyo “turk-sug'd” davri nomini oldi. Mintaqada yagona tarixiy madaniy makon vujudga kelishiga asos soldi. Aynan shu davr turk-sug'd simbiozi davri sifatida baholanadi. Bu jarayon Markaziy Osiyoning deyarli barcha tarixi geografik o'lkalarida kechgan. Jumladan, bizning mintaqaga uchun akademik K.Shoniyozov ta'kidlaganidek; miloddan avvalgi II-I asrlarda vohalardan dehqon, hunarmand va savdogar aholi bilan shu hududga kirib kelgan chorvador etnik qatlam madaniyati aralashib, o'ziga xos sinkretik – madaniyat hosil qilgan.

Bepoyon Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari tarixida ilk o'rta asrlar nafaqat etnik yuksalish, balki davlatchilik an'analarini rivojlanish tiklash va qudratga yetkazish davri ham hisoblanadi. Turk hoqonligining qaror topishi esa barcha sohalarda rivojlanish va taraqqiyot uchun omil bo'ldi. Xoqonlik qaror topgunga qadar ham sug'dlarning ular hayotiga kirib kelishi kuzatilgani ma'lum ma'noda xoqonlikning ma'muriy-boshqaruviga zamin yaratgan. O'troq

sug'dlarning har tomonlama maslahatlari va ko'maklari turklarning davlatchiligini shakllanishiga ta'sir o'tkazgan deya olamiz. Sug'd savdo koloniyalari – shahar davlatlar tizimi ko'plab ko'chmanchilarning o'troqlashuviga, yarim o'troq va ko'chmanchilarning esa shaharsozligi rivojiga asos bo'lib xizmat qildi. Sug'dlarning turklashuvi ham bejiz emas edi. O'zaro integratsiya assimlyatsiyalashuv uchun imkon yaratdi. Ko'p sonli turklar orasida sug'd diasporalari bu jarayondan manfaatdor ham edilar. Sug'dlar orasida Erkin, Tudun, Tegin, Bahodir, Tarxon, O'zmish, kabi turkiy ism va unvonlar rasm bo'la boshladi. Aynan Turk xoqonligidagi turk-sugd munosabatlariga e'tiborni qaratsak fikrimizni ancha o'z tasdig'ini topadi.

Sug'dlar Markaziy Osiyoga Ipak yo'li bo'ylab o'rnashdilar, ko'chmanchilar orasiga kirib bordilar. Shulardan biri sug'dlarning turklarga sivilizatsion ta'siri ma'lumdir", deb, ta'rif bergandi. Xitoy manbalari aynan turk-sugd munosabatlari haqida ham qiziqarli ma'lumotlar qoldirganlar. Kelib chiqishi An (Buxoro)dan bo'lgan Gunsulik sug'd Annopanto (Naxband) Birinchi Turk xoqoni Bumin o'rdasining eng ishonchli shaxslaridan bo'lgan. U 545 yilda Xitoyga elchi bo'lib borgan. Sug'dlar xoqonlikning qaror topishi, idoraviy boshqaruvining shakllanishi va iqtisodiy yuksalishida o'z hissalarini qo'shganlar. Bu jarayon ildizlari uzoq yillik simbioz – hamyurtlik, o'zaro yaqinlik, umumiy manfaatdorlik siyosiy ittifoqchilik mahsuli edi. Xoqonlik hududidagi sug'd manzilgohlari oqsoqollari xoqon tomonidan eltibar – yirik vassal qabila rahnamosi unvoniga ega bo'lganlar. Asta-sekin sug'd muhojirlari turklashib borib, turk aslzodalari qon-qardosh tutina boshlaganlar. Xatto ba'zi sug'dlar tegin-xoqon ukasi yoki farzandiga beriladigan shahzoda unvoniga ham erishganlar. Sug'd Torug'-shodning o'g'li otasi kabi shod unvoniga ega bo'lmasada, unga Elbi-nezuk-eltabar unvoni berilgan. Bundan tashqari 742 yilda Sharqiy Turk xoqoni O'zmish taxtga kelgach, o'zaro nizolardan bezor bo'lgan sug'dlar Tan hukmdolariga tegishli osoyishta hududlardan panoz izlaydilar. Shunday ko'chkin bo'lgan guruh rahbari turklashgan sug'd Kan Ai Kultarxon bo'lgan. Yana bir ma'lumotda 588-600 yillarda I Turk xoqonligini boshqargan To'ng Turon saroyida An Sui Sze ismli sug'd maslahatchi vazifasida bo'lib, aynan u xitoylarni turklarning ichki ishlariga aralashuviga qarshilik qilgan[27]. 609-619 yillarda hukmronlik qilgan Shibi xoqon saroyida Shishi Xusi ismli sug'd e'tiborli saroy ayonlaridan bo'lgan. VIII asr boshlarida esa An Yan-yan ismli sug'd xatto turk qo'shinlari qo'mondoni darajasiga erishgan. U qadimiy turk urug'laridan biri turk aslzodasi qiziga uylangan.

VII asr ikkinchi yarmidan Samarqand atrofida Sug'd mulklarida markazlashish jarayoni sodir bo'ldi. G'arbiy Turk xoqoni To'n yabg'u(618-630) Sug'd ma'muriy boshqaruvini takomillashtirgach, bu jarayon boshida mahalliy hukmdor – ixshid Avarxuman(650/655-675) turdi. Sug'ddagi mulklar o'z navbatida markazga konfederativ tartibda bo'sungan. O'rta Osiyodagi azaliy o'troq hayot tarzi hukm surgan o'lkalari(Sug'd, Xorazm, Toxariston, Farg'ona va Choch)da yer-suv egaligi mulkchiligiga asoslangan siyosiy– hududiy va ma'muriy tizim shakllangan. Markaziy hokimiyat va mahalliy hokimliklar o'rtasidagi munosabatlar yirik zamindorlar, boy savdogarlar va shaharlik aslzodalar tomonidan tuzilgan Oqsoqollar Kengashi orqali amalga oshirilgan. Ixshid– podshohlar Oqsoqollar Kengashi oldida hisobot beruvchi cheklangan hokimiyatga ega bo'lgan. Har bir mulkning harbiy sarkardalari qo'l ostida jangovar harakatga layoqatli chokarlari bo'lgan. Bu maxsus gvardiya nafaqat tan

qo'riqchi, balki dehqon va savdogarlarning mulklari va savdo karvonlarining himoyachilari ham bo'lishgan. Xitoy manbalarida keltirilishicha, 759 yilning 12-oyida Xitoy imperatori saroyida chokarlar uchun ziyofat uyushtirilib, har bir chokarga 30 bo'lakdan ipak mato– xizmat haqi berilgan. Chokarlarning aksariyati esa turkiylardan bo'lgan. Bu sug'diy savdogarlar va turkiy harbiylar manfaati ifodasi edi.

VI asr ikkinchi yarmidan mintaqada Turk xoqonligi hukmronligi o'rnatilgach, mahalliy mulklar qatorida Sug'd bilan qalin munosabatlar o'rnatildi. Bu eftaliylarning soliq va to'lovlar yig'ish siyosatidan farq qilgan hamda mahalliy hukmdorlarga iqtisodiy va siyosiy erkinlik berilgan. G'arbiy Turk xoqonligi (603-742) esa mahalliy ma'muriy-boshqaruvda bevosita ishtirok etib, Sug'dning siyosiy, ijtimoiy–iqtisodiy, madaniy hayotiga o'z ta'sirini o'tkazishga erishdi. Bunda, Turk hukmdorlari va Sug'd ixshidlari hamda jamiyat a'zolari o'rtasidagi qarindoshlik munosabatlari katta ahamiyat kasb etdi. Sug'd taraqqiyotida G'arbiy Turk xoqoni To'n yabg'u (618-630) ning ma'muriy boshqaruvdagi islohatlari ahamiyatli bo'ldi. Natijada, tayinlangan vakillar mahalliy boshqaruvni takomillashtirib, vasalliklarning ichki siyosiy nazoratini ta'minladilar. Bu chora Sug'd mahalliy boshqaruv tizimining hoqonlik markaziy boshqaruv tizimi oldidagi ma'suliyatini oshirdi hamda Sug'dning G'arbiy Turk xoqonlik bilan aloqalarini mustahkamladi.

Xoqonlik boshqaruv tizimi va Sug'ddagi yer mulkchiligiga asoslangan boshqaruv tizimi bir-biridan farqlanardi. Sug'dda podsho– ixshidlar Oqsoqollar Kengashi tomonidan tayinlansa, xoqonlikda urug'-qabilaviy va qarindoshlik tamoyillariga amal qilinar edi. Davlat boshqaruvida xoqonga qarindoshlari, hukmron sulola a'zolaridan iborat ma'muriyat yordam bergan.

Xitoy manbalarida qadimgi turkiy davlatchilik ma'muriy- boshqaruv tizimidagi ierarxiya xarakterga ega bo'lgan 28 ta mansab qayd etilgan. Ularning dastlabki 5 tasi: exu(yabg'u), me(mad), dele(tegin) va tutunfa(tudun)lar oliy mansab hisoblangan. Qolgan 23 ta mansab kichik amaldorlarga tegishli bo'lgan. Barcha mansablar merosiy hisoblangan. Sug'd uchun turkiy ma'muriy boshqaruvning ayrim jihatlari yuechjilar, xioniylar, kidariylar va eftaliylar davridan ma'lum bo'lib, Sug'ddagi boshqaruv ko'p jihatlari bilan ularga moslashgan ham edi. Manbalarga ko'ra, G'arbiy Turk xoqonligi ma'muriy boshqaruvida: yabg'u(jabyw), tegin(tegin), mad(šad), eltabar(eltäbär), xatun(xatun/qatun), tudun(tudun/tuđun), tutuq(tutuq/tutuy), tarxon(tarxan/tarqan), cho'r(cur), erkin(irkin), chabish(cabiš) kabi unvon va mansablari amalda bo'lgan bo'lsa, Sug'd boshqaruvida: ixshid('yšyđ), afshin('ßšyn), xvabu(ywβw), xutav(ywtw) kabi mahalliy unvon va lavozimlar qo'llanilgan. 603 yilda Birinchi Turk xoqonligi ikki qismga bo'linib, Sug'd G'arbiy Turk xoqonligi tarkibiga kirdi. Dastlabki yillarda Sug'dni ixshid Tayshebi(600 yilgacha) va Kaymochjo(Кюе-му-чји) (600-620)526, Farbiy Turk xoqonligini esa Cho'li(IIIeli) (600-611) va Istemi yabg'uning nabirasi Sheguy(IIIixey) xoqonlar(611-618) boshqardi. G'arbiy xoqonlik To'n yabg'u(618-630) qo'liga o'tgach, ixshid Kaymochjo (Кюе-му-чји) To'n yabg'uning qiziga uylanib, o'rtada qarindoshlik aloqalari o'rnatildi.

Yuqoridagi sug'd, turk va xitoy manbalari asosida xulosa qiladigan bo'lsak, butun Markaziy Osiyoda ro'y bergan etnomadaniy jarayonlarning ilk o'rta asrlar bosqichi, turk-sug'd simbiozi va sug'dlarning turklashuvi assimilyatsiyasi davri sifatida baholanishi mumkin. Asrlar

davomida do'stona, samimiy va qon-qardosh bo'lib yashagan turklar va sug'dlar keyingi davr etnoslari; o'zbek, uyg'ur, tojik va boshqa elatlarning shakllanishida bevosita ishtirok etganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.// Biz o'z kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz.-T.: O'zbekiston, 7-jild.-b.132
2. Баратова Л. Турк хоқонлиги ва унинг Ўрта Осиё давлатлари билан ўзаро алоқалари. – Б. 51–52; Кычанов Е.И. Кочевые государства от гуннов до маньчжуров. – С. 107.
3. СДГМII. – С. 190–210 (глоссарий); СДГМIII. – С. 112–131 (глос.); Бобоёров Ғ. Марказий Осиёда VI-VIII асрлардаги сиёсий-этник жараёнлар (Ўрхун-Энасой ёзувидаги манбалар асосида): Тарих фан. ном. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2003. – 29 б.
4. Henning W.B. The date of the Sogdian Ancient Letters // BSOAS, 1948, vol. XII. Pt. 3-4, p. 601-615; Чугуевский Л.И. Новые материалы к истории согдийской колонии в районе Дуньхуана // СНВ, вып. X, 1971, с. 147; Лившиц В.А., Хромов А.Л. Согдийский язык. В кн. Среднеиранские языки. –М.: Наука, 1981, с. 348
5. Гафуров Б.Г. Таджики. Кн. 1. – С. 280; Бичурин Н.Я. Собрание сведений. Т. I. – С. 283; Togan Z. V. Umumî Türk tarihi'ne giriş. – S. 73.
6. Зуев Ю.А. Ранние тюрки.: Очерки истории и идеологии. – Алматы, 2002, с. 158-159; Кляшторный С.Г., Лившиц В.А. Согдийская надпись из Бугута. С. 143
7. Шониёзов Қ. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. – Т.: Шарқ, 2001, 10-б
8. Чугуевский К. Новые материалы С. 153
9. Гюль Э.Ф. Проблема этнокультурных взаимодействий в античном и средневековом искусстве в Узбекистана. /АР., док.степ.искус. –Т.: 2002, с.16
10. Кляшторный С.Г., Лившиц В.А. Согдийский надпись из Бугута. С. 143